

BOMBITZ Attila

Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Osztrák Irodalom és Kultúra Tanszék
Szeged, Magyarország
bombitz@lit.u-szeged.hu

MÁSODOSZTÁLYÚ TÖRTÉNELEM

Kovács Lajos Hosszúra nőtt árnyékaink című regényéről

Second class history

On the novel Hosszúra nőtt árnyékaink [Our long shadows] by Lajos Kovács

Drugorazredna istorija

O romanu Hosszúra nőtt árnyékaink/Naše izdužene senke Lajoša Kovača

Kovács Lajos író, költő, szerkesztő, tanár közel húsz évig dolgozott egy regényen, amely sajnálatos módon csak halála után jelenhetett meg. Az irodalmi hagyatékából előkerült kézirat, mely a *Hosszúra nőtt árnyékaink* címet kapta, műfajilag emlékező próza, család-, fejlődés- és korszakregény. Az egyes szám első személyű, hol gyermeki-naív, hol felnőtt-tapasztalati nézőpontú elbeszélő oknyomozása a csehszlovák–magyar lakosságcsere hátterében vizsgálja a személyes életvilágra és a közösségi létszférára kiható morális következményeket. A regény sarkalatos témája a határjárás, a nyelvkeresés, a generációs kulturális elkülönböztetés, a saját belüli saját mint a minoritás idegenségének reflektálása. A regény egyes fejezetei, miközben hagyományos módon rekonstruálják egy határon inneni és határon túli család „emlékalbumát”, az elbeszélő fejlődéstörténetét is megalkotják: a gyermekkor és az iskolaévek, a felsőfokú tanulmányok és a katonaszolgálat mind meghatározó időszakként jelennek meg egy határegzisztencia tapasztalati életútján.

Kulcsszavak: korszakregény, oknyomozás, lakosságcsere, határjárás, nyelvkeresés

Kovács Lajos (Piliscsaba, 1949 – Dorog, 2017) író, költő, kritikus, szerkesztő, tanár, helytörténész. Verseit a Komárom-Esztergom Megyei *Dolgozók Lapjában* publikálta, de bemutatták és közölték országos folyóiratok, többek között az *Életünk*, a *Jelenkor*, a *Napjaink*, az *Új Forrás*. Elbeszélései az *Életünkben*, a

Mozgó Világban, az *Új Forrásban* jelentek meg. A tatabányai *Új Forrás* szerzőjeként, majd szerkesztőjeként évtizedeken át közölte a lapban esszéit, műbírálatait, riportjait. Publikált az *Art Limesben*, a *Forrásban*, a *Honismeretben*, az *Irodalmi Szemlében*, a *Művészeti Műhelyben* és az *Új Könyvpiacban*. Gyermekek- és ifjúsági regényei a Móra Kiadó és az *Új Forrás Könyvek* gondozásában jelentek meg: *Nyolcadikba járni áprilisi tréfa* (1981), *Megmarad a meseház* (1984), *Ez mind az én kutyabajom* (1987), *Anyák napján szeretettel apának* (1990), *Ráadásnap a Szupersztárok cirkuszában* (1994), *Fülbemászó mesék* (1998). Szerkesztője és állandó szerzője volt a Szegeden megjelenő *Kincskereső* gyermekirodalmi folyóiratnak. Helytörténeti sorozatában, a *Dorogi Füzetekben* társszerzőivel 1990 és 2017 között több mint ötven kötetben dolgozta fel Dorog és környékének ipar-, kultúra- és társadalomtörténetét.¹

Kéziratai és elektronikus fájljai családjának és szerzői jogörökösökének jóvoltából 2018-ban került a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Karára. Irodalmi hagyatékát az Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskola doktoranduszaiból álló filológiai munkacsoport dolgozta fel. Mintegy háromezer oldal kézirat és elektronikus fájl került rendezésre, rekonstruálásra és bibliografálásra, mely munkafolyamat kiegészült a szerző életében már megjelent írások könyvtári felkutatásával. A szöveggyűjtői munka és az anyaggyűjtés eredményeképpen összeállt korpusz az életmű hangsúlyos tematikáinak megfelelően műfajcentrikus felosztásra került. Az életműkiadás négy kötete a SZTE JATEPress kiadó gondozásában jelent meg 2020-ban és 2021-ben.² Jelen tanulmányban az életműkiadás első kötetében posztumusz megjelent *Hosszúra nőtt árnyékaink* című regényt elemzem keletkezés- és befogadástörténeti kontextusban.

Kovács Lajos regényét valószínűsíthetően az 1990-es évek elején kezdte el írni és haláláig dolgozott rajta. Egyik előmunkájának tekinthetjük a *Limes* folyóirat 1992/1-es, kitelepítésekkel és lakosságcserékkel foglalkozó tematikus számában megjelent *Apánk meséli rólunk* című monológot, amelyben egyes szám első személyben az édesapa mondja el a család hányatott sorstörténetét. Ezek az oral history módján előadott események később elbeszélői nézőpontváltással bekerültek a regény egyes fejezeteibe. Publikus folytatás hiányában ugyancsak előmunkának számít, de már határozott epikai igénnyel készült el az anyai nagyapáról írott fejezet, a *Megteremtjük a nagyapám-képet*, amely 1993-ban jelent

¹ Kovács Lajos részletesebb pályaképét lásd Bombitz 2019, 40–43; Dankó 2019, 9–14; Monostori 2019, 70–73; Szénási 2021, 116–120.

² Az életműkiadás tartalmi részleteiről és a technikai munkálatokról lásd Bombitz 2020, 54–58.

meg az Ács Margit és Szokolczay Lajos által szerkesztett *Hófüvás szagát* című antológiában. Ennek változatlan elektronikus fájlja került elő a hagyatékból és ugyancsak ez a már közölt változat olvasható abban a „nagyregény” elnevezésű fájlban, amit még életében ő állíthatott össze. Nyelvében, stílusában és nézőpontjában a nagypapa-kép párdarabja az *Átizzadt nagymama-ingek* fejezet. Feltehetően ugyanabban az időben íródhatott, de megjelentetésére megmagyarázhatatlan okokból nem került sor. Ugyanez mondható el a regény többi fejezetéről is, amelyek keletkezéséről közelebbit sajnálatos módon szintén nem tudunk, legfeljebb feltételezéseink lehetnek a bennük esetlegesen előforduló önéletrajzi tények és azok időbeli (utólagos) reflektáltságuk alapján. Ilyen például a *Ne engedjétek el apánk kezét!* fejezet, amely az elbeszélő idős és beteg szüleinek kontextusában eleveníti fel a család sors történetét. A *Katonanóták, riadók* és a *Miért nem írok helyetted levelet?* tematikusan és szlengjében szintén párdarab, egyazon időben íródhattak. A katonatörténetek egyik erős valóságreferenciáját az egykori költő- és katonatárs barát, Vaderna József jelenti (a regényben Vadas Jóska néven). Vaderna 1995-ben bekövetkezett halála kapcsán Kovács Lajos *Sosemvolt emlékirataim* címmel írt visszaemlékezést közös kalandjaikra a *Művészeti Műhely* 94–95 számára. Az emlékirat anekdotái a regényfejezetekben irodalmiasítva, kidolgozva fordulnak elő. Sőt, az életműkiadás megjelenése óta előkerült kéziratok tanúsága szerint a katonatéma különösen foglalkoztatta, erre utalnak a változatok és a továbbírások. A *Hosszúra nőtt árnyékaink* egy rövidebb, tömör formatálású és egy hosszabb, lazább szerkesztésű változatban került elő. Szembetűnő különbség az időkezelésükben fedezhető fel: a hosszabbik olyan időbeli távolságokat, időviszonyokkal jelzett visszatekintéseket tartalmaz, amelyek utólagos beleírásokként hatnak. Virág Jenő, a *Limes* és a *Művészeti Műhely* egykori főszerkesztője ismerni véli a *Hosszúra nőtt árnyékaink* első változatát: szóbeli közlése szerint az *Esztergomi Helikon* számára készült az 1990-es évek elején, de a periodikum az első száma után megszűnt és így az eredeti novella sem jelent meg a tervezett, Esztergom tematikus összeállításban. A későbbi változat az időviszony-kijelöléseivel ugyanakkor nagyobb epikai távokat mutat, és talán éppen ez a legmarkánsabb bizonyítéka a további kéziratváltozatok mellett annak, hogy Kovács Lajos folyamatosan kereste a megszólalásnak megfelelő kifejezési formát.

A regény narratív és poétikai tulajdonságait és azok alakulását természetesen nem csupán keletkezéstörténetében szemrevételezhetjük. Fontos adalék Kovács Lajos elkötelezettsége a valóságirodalom irányában, a szociológiai és helytörténeti érdeklődése, amit az *Új Forrás* valóságrovatának szerkesztőjeként és szerzőjeként a gyakorlatban is megvalósíthatott. A regény szociális

érzékenysége okán, valamint történetpolitikai kontextusát illetően azt is fontos megemlíteni, hogy a folyóirat számára rendszeresen írt kritikákat a szlovákiai magyar kisebbség élethelyzetét elemző tanulmánykötetekről. Ezekben pedig erősen artikulálta az etnikai alapú hatalmi politizálás visszás helyzetét és azok mélyreható konzekvenciáit. A szlovákiai magyar kisebbség kapcsán 1997-ben így fogalmaz:

Aki egy történelmi, politikatörténelmi időszakot magyarsága felől kíván megközelíteni, nem mindegy, hogy anyaországából, vagy a szomszédság kisebbségi helyzetéből lát rá erre a világra, tekint bele ebbe a miliőbe. [...] Érzékeny történelmünk, kisebbségeink viselkedéstörténete, túlélési stratégiái kiaknázatlan, egyszersmind sikamlós terepei a kutatásnak, a kutató társadalomtudósnak. Elfogulatlan „leleplezésre” vállalkozni nemcsak izgalmas, de lelkiismereti kérdés is. A politika – ha megfontolt és kíváncsi – éppen úgy megtalálja benne a maga tanulságait, mint a „gyermekbetegségeit” átélte „kultúrmunkás”, sajtófelelős, értelmiségi érdekvédő vagy hagyományápoló (Kovács 2020b, 189).

A csehszlovák–magyar lakosságcsere 60. évfordulójára kiadott emlékkönyv kapcsán pedig ezt írja 2008-ban:

Nincs nemzet Közép- és Kelet-Európában, amelynek ne volnának hasonlóan hurcolt sérelmei, eltitkolt vagy elhallgatni rendelt sebei a jogfosztások, koncepciós perek, deportálások, áttelepítések, népirtások évszázadából. Gyakran azonos gyökérről nőttek körénk ezek a fojtogató folyondárok, s azonos – politikai – okai voltak az elhallgatásoknak is. Eközben egyre nőtt a kimondás, a kibeszélés kényszere, vele párhuzamosan jóvátehetetlenül pusztított a szórványosodás, az asszimiláció elnémító ereje (Kovács 2020c, 194).

Monostori Imre találóan jellemzi az „esszéista-helytörténész” Kovács Lajos munkásságát: „Kiválóan megtalálta esetről esetre az adott műformát: feszültséget, izgalmat vitt az állítólag száraz helytörténelmi témákba, az azokról való gondolkodásba. Tudományos érvényességgel tudta elhelyezni a lokális (helytörténelmi) jelenségeket az országos történelmi háttér előtt” (Monostori 2019, 72). Ez az eljárás mód jellemzi a regény önéletrajzi, identitáskereső regiszterét is a saját és az idegen állandó ütköztetésével, a minoritás belsővé tételével a kollektív emlékezet és politikatörténelmi panorámaképek kontextusában. Egyik utolsó, posztumusz megjelent helytörténelmi munkájában fordít is az alteritás nézőpontján: a kitelepítésben, illetve a lakosságcsereben másodgenerációként

érintett magyar nemzetiségű lokálpatriótaként megírja a szlovák kisebbség helyi társadalomtörténetét. Példamutató módszertani eljárás módját Závada Pál a kötethez írott előszavában a következőképpen jellemzi:

Számomra azért is izgalmas olvasni ezt a nyomon-követést, mert a figyelme fókuszába állított szlovákság történetét Kovács tanár úr nem csupán az egyetlen többségi magyar lakossággal való viszonyában vizsgálja meg – ahogy azt az én dél-alföldi vidékem szlovákjainak betagozódását szokták bemutatni a kutatók –, hanem mint a több-nemzetiségű beáramlás újabb és újabb hullámaiban beérkezettek rétegződését. Nem egyetlen és egy irányú beépülésként – majd végső soron lassan elmagyarosodó beolvadásként –, mint amit a Békés megyei példa jelent, hanem több származási hely, nemzetiség, nyelv és tradíció keveredését, amelyen – különösen Trianon után – erőt vett a forszírozott magyarosítás olvasztótégelyébe való beszorítás: Mintha a bányavállalatnak meg az országos- és település-igazgatásnak is a magyarrá változtatás lett volna a törekvése, hasznosnak vélt célja és ezt szolgáló ideológiája (Závada 2021, 5–6).

Nem tudjuk, miért került háttérbe Kovács Lajos életében a saját regény és életanyag megjelentetése, és miért élvezett előnyt a szociografikus igényű helytörténeti kutatás. Mindenesetre az jól látszik a töredékekben, változatokban előkerült munkafájlokon, hogy folyamatosan dolgozott a művön, kereste és variálta az elbeszélői hangot és nézőpontot. Ebből is következik, hogy a *Hosszúra nőtt árnyékaink*, vagyis most már a posztumusz regény egyes fejezetei önállóan is megállják a helyüket, mindegyikük egy-egy időszak, élethelyzet élmény- és emlékezetközponturnak összefoglalásait tartalmazza különböző időbeli és elbeszélői nézőpontokból. Teleologikus, célra tartó, a cselekményt motiváló és meghatározó szándékot a regény egészét illetően nem találunk. Ennek okai részben a kézirat befejezetlen, töredékes volta, részben pedig éppen az elkészült fejezetek forma szerinti lekerekítettsége, novellisztikus zárata. Az elbeszéléseket ugyanakkor össze is fogja egy közös, narrátori hang, amely függetlenül idő- és perspektívaváltástól sajátos nyelven, sőt nyelvváltozatokon képes közvetíteni és reflektálni a múltbeli eseményeket. A mindenkori elbeszélő legendateremtésre törekszik a gyermeki, mesei nézőpont és a későbbi, felnőtt emlékezet állandó dialógusával, a legkülönbözőbb élethelyzetekben is egybejátszva nyelvi furfangot, szlenget, zsargont. A természetes élettér és az emlékezet helyszínei, az archetipikus „Pilisvölgy” (Piliscsaba), a névtelen bányászkolónia (Dorog), a distanciával és kritikával kezelt „Királyváros” (Esztergom), a határon túli, nagyszülői mesevilág (Kürt) és a katonai szolgálat határmezsgyéje (Sopron)

identitásalakító, magatartás-vonatkozásokat és léttapasztalatokat közvetítő, történelmi és kulturális szempontokat reflektáló igénnyel ábrázolódnak. A regény egyéni és közösségi szinten is traumatikus eseményekről beszél, többek között a csehszlovák–magyar lakosságcsere generációkat sújtó következményeiről (első három fejezet), az 1956-os forradalomról és szabadságharcról (negyedik fejezet), az 1989-es rendszerváltás morális visszásságairól (kilencedik fejezet). Sőt, érzékenyen érinti az alteritás és a multikulturalitás kérdéseit (első, második és ötödik fejezet), a generációs életviteli és kulturális különbségeket (negyedik fejezet), a világi és felekezeti ideológiákat (ötödik és kilencedik fejezet). Azonban a mondanivaló tematikus sűrűsége ellenére sem ragad bele a különben mindent átható politikumba. Vitálisan, életöszöntőszzerűen, sőt életörömmel ellensúlyozza ezt a súlyosságot a regény gyermeki-mesei és a felnőtté válásban is ironikusként, játékosként megőrzött nyelve.

A regény első fejezete, a *Vernek vagy meghalnak* a „pilisvölgyi” legendateremtés első pillanatfelvételeinek és emlékképeinek nehéz súlyát hordozza, miközben a gyermeki nézőpontot és nyelvhasználatot olyan könnyed kifejezések jellemzik, mint pl. „meseház”, „Öregóvónő”, „Dezsőnéni”. Ez a regiszter a további fejezetekben, sőt a felnőttkori visszaemlékezésekben is jelen marad, mintegy megidézve a szerző gyerekirodalmi műveinek jellegzetes nyelvi báját és humorát. Az emlékképek rögzítik a közvetlen viszonyulásokat és magatartásmintákat (apa a biciklin, anya a „jó köszönő asszony”), az első határátlépések pedig tágítják a belakható horizontot: az udvar, a kerítés, az utca, majd a domb, a közeli hegy és erdő, végül a Garacsi-tó lesznek azok a kiszögellések, határpontok, amik kijelölik és definiálják a gyermeki léteret. Az identitásalakuláshoz hozzátartozik a címben is implikált természetes brutalitással a nagyon korai haláltapasztalat (a fejezet bővelkedik gyerekhalálban) és az agresszió, az erőszak megélése:

Amolyan kapocs vagyok ebben a sokadalomban, anyánk pontosan tudja ezt, de nem sejtí, hogy én is értem a szerepemet. Ha beállít a bolt előtti sorba, senki sem lökdös félre, számíthat rá, hogy egymás ellen védenek meg svábok, magyar telepések, kitelepített magyarok és cigányok. Senki sem hagyja ott a gyereket sort fogni, én sem tudok megállni órákon át, elfutok az ismerősök után, kiállok megbámulni a birkanyáját, el is kísérem őket a lőtérig, onnan rémülten vágózok a bolt felé, vagy megállok keresztanyám házánál, aztán visszaténfergek, állok a sor mellett, amíg valaki vissza nem penderít a helyemre. Néha félek, hogy anyánk nem ér oda, és én nem tudom, miért állított a sorba, de ez sosem történik meg (Kovács 2020a, 203).

Az *Átizzadt nagymama-ingek* és a *Megteremtjük a nagyapám-képet* rekonstruálják az anyai nagyszülői élettörténeteket. A főszöveg „objektív” elbeszélői hangját zárójeles, „beleérző” és visszatekintő részek ellentételezik. A kisgyermekkor, „pilisvölgyi” fejezet után ez a két határjáró fejezet igen markánsan mutatja be a gyerekkor és a felnőttkor feszültségét család- és politikatörténeti kontextusban. A geopoétikai szimbolikus térábrázolásnak köszönhetően a szlovákiai Kürt a gyermeki nézőpontból ritkán elérhető paradicsomi helyé válik annak ellenére, hogy a nagymama évtizedeken át tartó „ágyhoz kötött” betegségben lázad a családot és a politikailag definiált kisebbséget ért atrocitás ellen. A határon túlról érkező nyári látogatót inspirálja a nagymama fiatalkori rajongása a falusi népszínmű-előadások iránt és a mesemondás. Az *Évi rendes szabadság* című ifjúsági regénysorozatban ez a generációkat összekötő, felfedezésszámba menő, sőt reveláció értékű cselekménymozzanat „megisméltődik”, újabb hidat teremtve a szerző különböző műfajai között (vö. Bombitz 2021, 488). A nagymama ön-száműzetése mellett a konok és makacs hallgatását állandó munkával párosító nagyapa a múltbeli (orosz hadifogság) és a jelenbeli (kolhozellenesség) traumák hordozója. A két nagyszülőről alkotott narratívát a közvetett (szülői) és közvetlen (elbeszélői) határtapasztalatok fogják közre, döbbenetes látóleletet adva a hatalmi pozíciókból elkövetett túlkapasokról. A két fejezetben szinte főszerepet játszik elválasztó vonalként a Duna és a „királyvárosi” csonkahíd, összekötő médiumként a csónak, a vonat, a busz, az autó. Az elbeszélő folyamatosan reflektál fluid és minor identitására:

Vendég vagyok folyton, városi úrifútnak számítok, akiből miniszter lesz talán, annyival többet tudok náluk már most a világról. Megfellebbezhetetlen, ahogyan rám tuszkolnak mindent: drága és divatjamúlt ruhákat, célokat és képességeket. Vitán felüli a sorsom, ábránd lehetek, de mások célja és sorsa bizonyosan nem. Magyarországi az aurám, az izgágaságom, a hiúságom. Félelmet keltek az évente meghódítandó barátaimban is. Ők egymás szemében már sosem nőnek vagy zsugorodnak, az én kísértetiesen rapszodikus megjelenéseim viszont legendákat szaporítanak rólam. Érzem, ahogyan ritkul körülöttem a levegő (Kovács 2020a, 207).

A *Ne engedjétek el apánk kezét!* a felnőttégből tekint az apa és az anya öregség- és betegségtörténetére. Az apa lázadó kamaszkorának emlékezetgyakorlataival újfajta kommunikáció jön létre apa és fiú között részben az apai emlékezet erősítése, részben az apai származástörténet teljesebb megértésének igénye érdekében. Az anyát sújtó demencia és a vele való küzdelem érzékeny

és részletektől sem tartózkodó ábrázolása a betegség-irodalom legfontosabb művei közé emeli a fejezetet. A fejezeten belül, de a regény egészét tekintve is megrázó együtt látni az egykor vitális, optimista, határokat és kilométereket legyőzni képes egzisztenciákat egy más természetű kiszolgáltatottságban látni.

A *Másodosztályú történelmünk* középpontjában az 1956-os forradalom és szabadságharc dorogi eseményei állnak egy „túlkoros elsős szemszögéből”. A bányászfalu névtelenül jelenik meg az elbeszélésben, ahogy eddig és ezután is a regényben a helyszín jellegzetes, tipikus részleteiből ismerhető fel: ilyen itt a Kálvária-domb, a Szutni-telep vagy a főutca. Feszültség uralkodik az elbeszélésben, különösképpen a gyermek és a felnőtt nézőpontjából. Míg a gyerekek gombfociznak és fapuskáznak, addig a felnőttek folyamatosan a rádiót hallgatják, vagy éppen óvópincébe vonulnak. Maradandóak az utcai jelenetek filmszerű, rövidre vágott, gyors tempójú ábrázolásai: a vörös csillag leverése a tanácsolóházról, az iskolaigazgató buzdító szavai, a disszidensekkel Bécsbe induló busz körüli vita. Az etnikai ellentét sem hiányzik: magyarok és svábok, svábok és németek között nő a feszültség az események felelőseit keresve.

A *Halászhók évei* az elbeszélő „királyvárosi” főiskolai éveinek rövid foglalata. A családi kötöttségekből és determinizmusból történő kitörést jelenti a továbbtanulás lehetősége. A fiatal intellektuelt látjuk, aki új identitáspasztaletokra tesz szert a versírás és a publikálás lehetőségével és a nyilvánosság felfedezésével: „nevem lett” (Kovács 2020a, 285); „elveszítettem a szürkeség rejtőszíneit” (Kovács 2020a, 286). Két korábbi elbeszélése kötődik a fejezethez, az egyik a *Van egy perced a támaszpontomra?* (Kincskereső, 1977/8), a másik a *Tini hívja Postagalambot* (Új Forrás, 1980/3). Mindkettő ugyanaból a tanulmányok mellett kiegészítő foglalkozásként végzett levélkézbesítői helyettesítő munkából meríti az élményeit, de míg az előbbi gyerektörténet, addig az utóbbi felnőtt-elbeszélés. Velük pedig újabb dialógus nyílik az életművön belül felnőtt- és gyerekirodalom között.

A *Katonanóták, riadók és a Miért nem írok helyetted levelet?* a katonai szolgálatteljesítés humoros megörökítése. A nyugati határ menti őrség egy újabb határszituációval gazdagítja az elbeszélőt, a helyszín ezúttal a Lábasház és a Tűztorony említésével Sopronként azonosítható, a Fertő-tó vidéke pedig egy balul sikerült határsértőkre történő vadászat alkalmával elevenedik meg. A középpontban a felettesek balfaszságainak és ügyeskedéseinek az ironikus, sőt szatirikus ábrázolása áll. Az elbeszélő azonban túl is lép a mikrovilág belterjességén. A kulturális programok laktanyai és városi szervezései ugyanis lehetőséget adnak az intellektualizmus újbóli kiélésére. Ezzel pedig kilépések, kitörések történnek a makrovilág irányába. A katonai szleng zseniálisan

keveredik a szerző/elbeszélő humoros szójátékaival, korszakjellemező prózává avatja a katonatörténeteket.

Az időben vissza- és előretételező, a korábbi fejezetekben megismert eseményeket és szereplőket ismétlő, variáló jellegénél fogva a *Hosszúra nőtt árnyékaink* zárófejezetet codaként értelmezhetjük. Az elbeszélő folyamatosan megtöri a lineáris időt, hol azt mondja, hogy öt év „bujdosás” után először érkezik „Királyvárosba”, hol a város (Esztergom) nagy halottjának újratemetésén vesz részt (Mindszenty bíborosra és 1991. május 4-ére történhet az utalás), hol az újraépített hidat vizionálja (2001), hol a Felvidéken látja magát: „ötven év múlva majd ide járok, ezeknek a rompincéknek a borfesztiváljaira”. Szabályos időlabirintus keletkezik a szövegben, szinte szétválaszthatatlanul egymásra rakódnak az egyes időrétegek. Ennek megfelelően a szignifikáns terek is az időben „szétszórva” jelennek meg: hol a Duna-part és a csonkahíd/az újjáépített híd, hol a Babits-ház, hol a Bazilika és a várhegy a helyszín. Az emlékező-elbeszélő reflektál disszonáns állapotára: „minden az eszembe jutott” (Kovács 2020a, 317); „szétesett bennem a múltam főiskolás történelme” (Kovács 2020a, 318). Kifejezésre juttatja ambivalens viszonyát Esztergomhoz: „göggös, elrontott, megszégyenült város” (Kovács 2020a, 317); „folyton megalázott, megroggyant város” (Kovács 2020a, 331). Az emlékezésben fontos szerepet kap „Királyváros” ideológiai meghasonlottsága egyházi és világi viszonylatban reprezentáns szószólók szerepeltetésével és az 1968-as év személyes (főiskolai felvételi) és kollektív (prágai bevonulás) eseményeinek összeszálazása.

A regényről, illetve az egész életműkiadásról írott eddigi kritikák, tanulmányok a felfedezés igényét és szükségességét hirdetik. Mindegyikük kitér a regényre olyan súlypontok mentén mint identitás, fejlődésregény, gyermeki nézőpont és nyelv, határszituációk, hangváltozások és minoritások. Peragovics Ferenc az életműkiadásról írott kritikájában érzékletesen foglalja össze a regény jelentőségét:

[Kovács Lajos] az 1990-es évek elején fordult a regény műfajához, melynek elkészült fejezetei nem alkotnak tudatosan szerkesztett egészet, de a kor minden örömeinek és nyomorúságának foglalatai. Rendszer- és kortörténet a *Másodosztályú történelmünk*, amelyben a fiúk Kossuth címeres jelvényeket gyűjtenek, és két gombfoci meccs között riadt szemmel figyelik a Bécsi úton kelet felé robogó, emigránsokkal tömött teherautókat. Faggatja a családi múltat (*Megteremtjük a nagyapám-képet...*), elmaradhatatlanok a katonatörténetek (*Katonanóták, riadó*) humorral megrajzolt „önhatárőr” hősei, akik számára „soha senki nem fogalmazta meg, büntetés-e vagy kitüntetés keleten védeni a néptelen mezsgyét”. Az

utolsó fejezet fenyegetően hangzó címe – *Hosszúra nőtt árnyékaink* – nem sok jót sejtet, hogy aztán a „*mindenkiben egy másik múlt bujkált*” titokzatosságával „morzsolja el” – kedvenc igéje – történeteit, amelyek végére pontot tenni nem az ő feladata volt (Peragovics 2021, 19).

Géczi Róbert az életműkiadást átfogóan értelmező recenziójában Kovács Lajos szépirodalmi munkásságára helyezi a hangsúlyt, azon belül is kiemeli a regényt morális és esztétikai-hangulati nézőpontból:

A befejezetlen önéletrajzú regény zömmel sötét színt sugároz. Története szürkék és feketék. [...] Az első fejezetben a Piliscsabán („Pilisvölgy”) öntudatra ébredő gyermek csak horrort és erőszakot lát maga körül. [...] Vizes, nehéz homok az emlék: újra és újra megelevenedik a csehszlovák–magyar lakosságcsere, és ezen esemény köré helyezi el szüleinek és nagyszüleinek a felvidéki Kürtben és Izsán, illetve Piliscsabán és a „Királyvárosban” zajló történeteit. [...] A további fejezetekben egy gyermek szemével láthatjuk 1956 dorogi eseményeit, majd szereplőnk fiatalkori és főiskolás, utóbb pedig katonai éveinek kalandjairól olvashatunk. Időváltó elbeszélő módszere következtében mintha bizonyos távolságról figyelné saját magát, szereplőit, a cselekedeteket és érzelmeket, nem mellőzve kritikai észrevételeit sem. Általában feszes stílusa, tömör nyelvezete, helyenként kevésbé meghúzott mondatai, továbbá egy-egy regionalizmus (veréce, dobban, repeg, majomfogó stb.) használata nem feltétlenül a tengerparti könnyű lektúrt juttatja az olvasó eszébe (Géczi 2021, 101).

Az életművet összefoglaló igénnyel elemző tanulmányában Kovács Krisztina az önéletrajzírás és a fejlődéstörténet műfaji kontextusában, annak is hangulatokat, érzéseket és víziókat nyelvileg teremteni képes változatában helyezi el a művet:

A történet családi sorseseeményként való reprezentációja, a személyes sors identifikációs mintái felől bontakozó szüzsé olyan Bildungsroman fejezeteit adja ki, amelynek erős, autentikus hangját a gyerekelbeszélői látásmód teremti meg. [...] A *Hosszúra nőtt árnyékaink* gyászunkái, köztük például a nagymama halálának leírása, a nagyapa vagy az unoka vesztéstapasztalata olyan mély és sallangmentes képekben tárulnak az olvasó elé, hogy valóban nehezen hihető, ez a kézirat teljes terjedelmében egy számítógép szövegfájljaként várta jobb sorsát. [...] Kovács Lajos prózája sűrítései, szubverzív időviszonyaival, érzékeny tárgy-leírásai-

val és térformáinak atmoszférateremtő erejével kelt figyelmet. [...] a szöveg elliptikus szerkezetén túl erőteljes vizualitásával is mellbe vágja az olvasót (Kovács 2021, 126–127).

Kovács Krisztina a regénynek önálló tanulmányt is szentel, ebben kiemeli a traumafeldolgozás és az áldozat-narratíva jelentőségét a nyelvi ábrázolás szempontjából:

A gyerekíró Kovács Lajos módszere, a mese műfaja és nyelve iránti elkötelezettség jól érzékelhetően hagyott nyomot ezen a szövegen is. Az olyan szóalkotások, mint az összevisszul, a vérbeli gyerekíró elkötelezettségeit tükrözik. A történetnek a protagonista katonaéveiről szóló fejezete zseniálisan egyesíti ezt a gyereknyelvi regisztert a Kádár-korszak hivatalosnak szánt szocreál bikkfanyelvével. [...] A konkrét és a mindenkori, ha tetszik disztópikus limesen teljesített katonai szolgálat traumái mesebetétként, roppant szórakoztató lakonikus stílusban ékelődnek a történetbe (Kovács 2022, 29–30).

Fekete J. József az életműkiadásból szó szerint a regényt emeli ki, recenziójában a nyelvi regiszterek gazdagságára és az etnikai és multikulturális együttélés gyermeki vetületére hívja fel a figyelmet:

Az elbeszélő perspektívája fejezetről fejezetre szélesedik. Más hangon szólítja meg olvasóját a gyermek, a főiskolás, a sorkatona, aki ténylegesen határőr. A határ fontos szerepet nyer a történetben. [...] Általánosságban szemlélve az elbeszélő folyamatosan a határátlépés kihívásaival szembe-sül, amikor zárt közösségből, hatalmi hierarchiától szeretne szabadulni. Gyermekkora helyszínén svábok, magyar telepések, kitelepített magyarok és cigányok élnek, legmélyebb benyomást a cigányok elemi szabadság-igénye és lázas duhajkodása hagy benne (Fekete 2021).

Pató Attila személyes és objektív nézőpontokat egyaránt megszólító írásában kapcsolódik Kovács Krisztina és Fekete J. József a regény nyelvére, nyelvváltozataira vonatkozó megállapításaihoz, és megerősíti azt a kritikai véleményt, hogy a legerősebb és egyben legmeggrázóbb fejezetek éppen a gyermekkorhoz kapcsolódnak.

Érezhető a szövegek közötti stiláris különbség [...], viszont jogosultnak is tekinthető a stiláris variáció, éppen az eltérő korok nagyon is differenciált nyelvi megjelenítésének igénye, a társadalmi rétegzettség, az emlékek feldolgozásának módszere, a hozzájuk fűződő és erősen oszcilláló

érzelmi intenzitás miatt is. Ilyen értelemben a legmélyebb, a gyermeki emlékek és a későbbi felnőtt reflexióit váltogatató első rész (avagy első elbeszélés), amely a háború utáni gyermekkor, a részben kitelepített szülők által felépített „otthon”, részben az „otthonmaradt” – vagyis a Duna északi oldalán élő nagyszülők világáról ad drámai tónusban írt tudósítást (Pató 2022, 22).

Csupán feltételezéseink lehetnek arról is, hogyan alakult volna a teljes kézirat, ha Kovács Lajosnak lehetősége marad még életében annak végigírására és megjelentetésére. A kritikai visszhang azonban bizonyítja, hogy egy jelentős kézirat került töredékes voltában is az olvasó elé. Azt a bizonyos hiányzó pontot a *Hosszúra nőtt árnyékaink* című elbeszélés hosszabbik verziójának a végéről a szerző szándéka vagy szándéka ellenére a filológusnak úgy kellett kiraknia, hogy a hiány, a befejezetlenség és a nyitottság szimbolikusan megmaradjon, ugyanakkor a regény megszerkesztve a magyar irodalom részévé váljon. Kovács Lajos posztumusz regénye ezzel a gesztussal morális és esztétikai megfontolású dialógusba léphet olyan szerencsésebb alkotókkal, akik nézőpontjaikat egyéni és kollektív traumák, identitás- és nyelvkeresés, etnikai és multikulturális diskurzusok, idegenség és minoritás mentén még életidejükben jelölhették ki.

Irodalom

- Bombitz Attila. 2019. A látható és a láthatatlan: Kovács Lajos pályaképe és irodalmi hagyatéka. *Forrás* 51 (11): 40–43.
- Bombitz Attila. 2020. Kovács Lajos válogatott műveiről. *Forrás* 52 (5): 54–58.
- Bombitz Attila. 2021. „Nagytakarítás múltban és jelenben”: Kovács Lajos ifjúsági regénysorozatáról. In *Évi rendes szabadság: Ifjúsági regénysorozat* (Kovács Lajos művei IV.). Összegyűjtötte, válogatta, szerkesztette, valamint a jegyzeteket írta: Bombitz Attila. Sajtó alá rendezte: Bombitz Attila, Fritz Gergely, Füzi Péter, Szinger Ádám. 487–489. Szeged: JATEPress.
- Dankó József. 2019. Kovács Lajos pedagógiai, szépirodalmi és tudományos pályafutása. In *Kovács Lajos emlékkönyv*. Szerkesztette Bombitz Attila és Dankó József. 9–14. Dorog: Dorog Város Önkormányzata.
- Fekete J. József. 2021. Egy regény fejezetei. Kovács Lajos: *Hosszúra nőtt árnyékaink*. *Magyar Szó*, júl. 7. https://www.magyarso.rs/hu/4662/velemen_y_olvasolampa/246005/Egy-reg%C3%A9ny-fejezetei.htm (2023. jan. 5.)
- Géczi Róbert. 2021. De ki ez a Kovács Lajos? *Somogy* 49 (4): 99–101.
- Kovács Krisztina. 2021. Szelíd jelenlét: Kovács Lajos művei I–III. *Forrás* 53 (9): 125–129.

- Kovács Krisztina. 2022. „Unoka nem rokon” – A trauma terei egy mikrohistorikus „Bildungsromanban”. Kovács Lajos: Hosszúra nőtt árnyékaink. *Kortárs* 66 (3): 26–32.
- Kovács Lajos. 2020a. Hosszúra nőtt árnyékaink. In *Hosszúra nőtt árnyékaink: Versek és elbeszélések* (Kovács Lajos művei I.). Összegegyűjtötte, válogatta, szerkesztette, valamint a jegyzeteket írta: Bombitz Attila. Sajtó alá rendezte: Bombitz Attila, Fritz Gergely, Füzi Péter, Szinger Ádám. 191–331. Szeged: JATEPress.
- Kovács Lajos. 2020b. Diagnózis a szlovákiai magyarság három évtizedéről Szakál Gyula könyve kapcsán. In „*Mi közülük hozzám?*”: *Kritikák, töprengések, diagnózisok* (Kovács Lajos művei III.). Összegegyűjtötte, válogatta, szerkesztette, valamint a jegyzeteket írta: Bombitz Attila. Sajtó alá rendezte: Bombitz Attila, Fritz Gergely, Füzi Péter, Szinger Ádám. 189–193. Szeged: JATEPress.
- Kovács Lajos. 2020c. „Unoka nem rokon. Szülés nem betegség!”: Gondolatok a lakosságcsere emlékkönyvének olvasása közben. In „*Mi közülük hozzám?*”: *Kritikák, töprengések, diagnózisok* (Kovács Lajos művei III.). Összegegyűjtötte, válogatta, szerkesztette, valamint a jegyzeteket írta: Bombitz Attila. Sajtó alá rendezte: Bombitz Attila, Fritz Gergely, Füzi Péter, Szinger Ádám. 194–199. Szeged: JATEPress.
- Monostori Imre. 2019. Dorogi műhelyünkben Kovács Lajos dolgozik. In *Kovács Lajos emlékkönyv*. Szerkesztette Bombitz Attila és Dankó József. 70–73. Dorog: Dorog Város Önkormányzata.
- Pató Attila. 2022. Önhatárőrségben: Kovács Lajos műveiről. *Új Forrás* 54 (1): 19–23.
- Peragovics Ferenc. 2021. Ex libris. *Élet és Irodalom*, ápr. 23. 19.
- Szénási Zoltán. 2021. Az egység közvetítése sokfelé. Kovács Lajos: *Mi közülük hozzám?*: *Kritikák, töprengések, diagnózisok*. *Szépirodalmi Figyelő* 20 (4): 116–120.
- Závada Pál. 2021. Előszó. In Kovács Lajos: *A dorogi szlovákok története* (Dorogi Füzetek 58.). Az utószót és a jegyzeteket írta Peragovics Ferenc. A szöveget gondozta és szerkesztette: Bombitz Attila. 5–7. Dorog: Dorog Város Barátainak Egyesülete.

SECOND CLASS HISTORY

On the novel Hosszúra nőtt árnyékaink [Our long shadows] by Lajos Kovács

Lajos Kovács, a writer, editor, and teacher worked for about twenty years on a novel which, unfortunately, could only be published posthumously. The manuscript, found after his death, which received the title *Hosszúra nőtt árnyékaink* [Our long shadows], is at the same time a book of remembrances, a family novel, a coming-of-age novel, and a generation novel. The first-person narrator investigates sometimes from a childlike naive, sometimes from an adult perspective the story of the Czechoslovakian-Hungarian population exchange and its moral consequences on both the personal life and the collective existential sphere. The crucial topic of the novel is the crossing of the border, the quest for language, cultural differences between generations, and the

own within one's own as reflections of otherness within minority identity. Individual chapters of the novel, while traditionally reconstructing the history and the "memory album" of a family on each side of the border, also create the narrator's coming-of-age history. Childhood, school years, university studies and military service all seem to be defining factors and times in the experimental life journey of a frontier existence. *Keywords:* generation novel, investigative writing, population exchange, crossing borders, the quest for language

DRUGORAZREDNA ISTORIJA

O romanu Hosszúra nőtt árnyékaink/Nāše izdužene senke Lajoša Kovača

Lajoš Kovač, pisac, pesnik, urednik i profesor, bezmalo dve decenije radio je na romanu, koji je nažalost objavljen posthumno. Rukopis koji se nalazio u njegovoj književnoj zaostavštini i koji je naknadno dobio naslov *Hosszúra nőtt árnyékaink/Nāše izdužene senke* žanrovski pripada prozi sećanja, porodičnom i razvojnom romanu i romanu jedne epohe. Pisan u prvom licu, čas dečje naivan, čas iskustveno zreo, u svetlu razmene stanovništva između Čehoslovačke i Mađarske, on opisuje moralne posledice koje su uticale kako na lične živote tako i na sferu postojanja čitave zajednice. Osnovne teme romana su prelaženje preko granice, potraga za jezikom, generacijska kulturna razmimoilaženja, sopstveno u okviru svog, kao refleksija stranosti manjina. Pojedina poglavlja romana, pri čemu na tradicionalan način rekonstruišu albume sećanja dve porodice koje se nalaze sa obe strane granice, oslikavaju i istoriju razvoja samog pripovedača: dečaštvo, školsko doba, studije i vojni rok se kao određujuća razdoblja pojavljuju na iskustvenom životnom putu prekogranične egzistencije.

Gljučne reči: roman jedne epohe, razmena stanovništva, prelazak granice, potraga za jezikom